
О.О.Завгородня, канд. екон. наук

Національна металургійна академія

ТЕОРІЯ ІННОВАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І КАТЕГОРІАЛЬНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Надано характеристику основним етапам розвитку теорії інновацій, визначено ступінь розроблення її змістовних блоків у контексті "емпірика – теорія – практика". На підставі проведеного аналізу розкрито стрижневі тенденції та перспективи інноваційних досліджень, обґрунтовано необхідність і напрями їх подальшої фундаменталізації.

Якби певний дайджест відстежував "тенденції моди" у світовій економічній думці, то вершини рейтингів популярності останню чверть століття, безперечно, посідала б інноваційна проблематика. Об'єктивні причини її панування добре відомі: інновації є невід'ємною і найважливішою складовою економічного сьогодення і сходиною до поліпшення якості життя та до стабільного екологічнобезпечного майбутнього.

Панорама відповідних досліджень вітчизняних (Ю.Бажал, В.Геєць, М.Герасимчук, С.Ілляшенко, Б.Кваснюк, І.Лукінов та ін.) і закордонних (О.Бузгалін, С.Глазьев, Н.Іванова, В.Маєвський, В.Макаров, К.Фрімен, Г.Хемел, Ю.Яковець та ін.) науковців є досить широкою. В ній знаходять відбиття еволюція вчення про інновації та методологічні засади пізнання інноваційних процесів; глобальні тенденції та закономірності економіко-інноваційної динаміки; відтворювально-функціональне призначення інновацій; технологія інноваційної діяльності й ухвалення рішень; механізми регулювання інноваційного розвитку тощо.

Розгляд і ґрунтовний аналіз такого різноманіття концепцій і підходів дозволяє стверджувати, що, з одного боку, тема інновацій заявлена як важлива частина суспільно-економічного буття і людської життєдіяльності в усіх її проявах і фрагментарно входить до значної кількості відносно самостійних напрямів наукових досліджень. А з іншого – слід визнати, що останніми роками не тільки не виникло цілісної теорії, яка змогла б об'єднати розпорошені інноваційні дослідження¹, а й сам термін "інновація" за всієї своєї загальнозна-

¹ Зокрема, це пояснює, чому предметно-змістове наповнення теорії інновацій ще не повністю розкрито і є предметом дискусії. Хоча розгляд наявних поодиноких спроб визначитися з цим питанням дозволяє вже сьогодні виокремити два основні концептуальні підходи. Перший, звужений, за яким теорія інновацій характеризується як наукова дисципліна, що є складовою економічної теорії й описує циклічні економічні процеси з позицій розвитку техніки і технологій. (Див., напр.: <http://kicbi/karelia.ru/innovation/innov.html>.) Другий, розширений, у межах якого вона ототожнюється з *інноватикою* – міждисциплінарною наукою, що охоплює загальні питання методології й організації інноваційної діяльності. На мою думку, спроби пошуку істини, навіть у постановочному варіанті, гідні

ності та широковживаності не отримав однозначного тлумачення і повного категоріального оформлення.

Без сумніву, усунення першої "прогалини" – формування загальної теорії інновацій – це складне завдання, яке має розв'язуватися в міждисциплінарному просторі. Ми не претендуємо на його розв'язання. Мета цієї статті є значно скромнішою. Тут здійснюється спроба дати характеристику основних етапів становлення економічної теорії інновацій, визначити її головні тенденції, напрями і, найголовніше, перспективи розвитку та подальшої фундаменталізації. Водночас це дозволить викристалізувати гносеологічні проблеми, з якими стикаються науковці на шляху категоріальної визначеності багатогранного й універсального інноваційного феномена – феномена, онтологічна історія якого невід'ємна від розвитку людства. Саме механізм якісних змін, реалізований через інновації, є атрибутом еволюції та поступової життєдіяльнійшої експансії людини.

Зазначені обставини пояснюють, чому серед науковців найбільше поширення отримала триетапна ретроспектива теорії інновацій, що виходить з онтологічних критеріїв (рівень технологічного розвитку чи домінуючі види діяльності) і має досить повне й обґрунтоване подання в сучасній економічній літературі. Особливо після того, як на межі століть цей підхід суттєво підвищив свій методологічний статус, поступившись вихідним технократизмом на користь соціальності та хомоцентричності. Насамперед це стосується обґрунтування залежності: "види економічної діяльності (в контексті співвідношення "праця ↔ творчість")² → темпи генерації та виробничого впровадження нових ідей (інновацій) → характер і темпи технологічних змін", що відкриває можливості для дослідження творчої генетики інновацій.

Теоретичне відбиття в зазначеній періодизації *конкретно-історичної онтології об'єкта вищого рівня організації й агрегування* (економіки загалом) щодо безпосереднього об'єкта і предмета дослідження (інновацій) дає можливість охарактеризувати її як *зовнішньодетерміновану онтологічну структуру*. Її менш поширеною альтернативою є *ендогенна онтологічна структура*, що передбачає розкладення самого предмета дослідження як складного цілого на відносно самостійні предметні галузі, кожна з яких відбиває цілком конкретний аспект його економічного буття. Без сумніву, реалізація принципу системності в науково-пізнавальній діяльності потребує поєднання вказаних підходів.

Не менш популярним є розгляд теорії інновацій в контексті розвитку економічної думки загалом та її інтерпретація представниками провідних економічних шкіл минулого і сучасності (*гностично-еволюційна структура*). Правомірність цього підходу не викликає серйозних сумнів у тому сенсі, що він істотно збагачує знання про її еволюцію і зміст. Проте з точки зору визначення

бути темою окремої наукової статті. В цій праці під теорією інновацій розуміється цілісна несуперечлива система знань про інновації та механізми розгортання інноваційних процесів в економіці.

² *Иноземцев В.Л.* Концепция постэкономического общества: теоретические и практические аспекты. Дисс... докт. экон. наук. – М., 1998. – http://iitk.lib.ru/dissertations_14avg2005.

сучасного сутнісно-змістовного наповнення інноваційної проблематики є сумнівні щодо його ефективності.

Як відомо, теоретичну науку збагачує серйозний науковий дискурс, під час якого і народжується істина. А між сучасними економічними школами з приводу інновацій він майже відсутній. Розбіжності, як правило, обмежуються аргументацією щодо провідної ролі інноваційного фактора соціально-економічної динаміки і регулятивними аспектами інноваційного розвитку.

З огляду на вищевикладене доцільним і плідним видається певний синтез указаних комплементарних підходів, реалізований з урахуванням особливостей і закономірностей розвитку теорії на конкретних фазах її життєвого циклу. Йдеться про те, що за розгляду етапу зародження, на якому превалюють синкретичне знання і певна методологічна еkleктика, адекватнішим є гностично-еволюційне структурування знань. А повна характеристика етапу становлення теорії з уже сформованим предметним простором і розгалуженими міждисциплінарними зв'язками потребує екзогенно- й ендогеннодетермінованих онтологічних критеріїв подання матеріалу. Подальше надання об'ємності двовимірному гносеологічно-онтологічному пізнавальному простору може відбуватися через диференціацію накопичених наукових результатів за емпірико-практичним і теоретичним рівнями. Саме на цих міркуваннях ґрунтується запропонований до вашої уваги ретроспективний варіант теорії інновацій.

Її перший, "зародковий", етап відповідає часам (кінець XIX століття), коли самого поняття ще не існувало, а для позначення *явищ, пов'язаних із впровадженням (появою) чогось нового і відповідними змінами виробничо-технологічного характеру*, використовувалися супутні терміни – "нововведення" (окреме статичне явище) і "технічний прогрес" (поступовий кумулятивний, або стрибкоподібний процес).

Слід відзначити, що неявна увага щодо зазначених аспектів економічної дійсності спостерігається ще в міфах Стародавнього світу, де створення нового й унікального розглядається виключно як акт божественної волі, а на право людей на творчість (у тому числі господарчу) накладаються суттєві обмеження. Їм відводиться лише роль удосконалювачів, оскільки навіть спроби змагатися з вищими силами за право новаторів безжалісно караються (Прометей). Таке світосприйняття обумовлюється й адекватним стилем економічної поведінки, в якому для значних змін упродовж одного людського життя майже не знаходиться місця.

Антична філософія є толерантною до творців і новаторів. У ній знаходить відбиття дуалізм сприйняття буття античним світоглядом. З одного боку, воно вважається вічним, незмінним і нескінченним (Платон, Демокрит). Йому відповідає творення як божественний і свідомо неосяжний (або осягнений розумом) акт і підвладне людям удосконалення (мистецтво, ремесло). А з іншого – буття є кінцевим, мінливим і скороминучим (Геракліт, Аристотель). І ініціатором цієї мінливості потенційно може бути людина. Проте свідомо щось змінювати не доцільно, оскільки будь-яка діяльність, зокрема творчо-інноваційна, за своїм онтологічним значенням суттєво поступається філософському пізнанню світу. Додатковим аргументом на користь пасивної діяльнісної позиції слугує

доволі монотонний характер економічного життя, що дозволяє задовольняти практичні потреби окремого економічного суб'єкта чи держави шляхом прямого копіювання сучасного і минулого досвіду.

Деякі ідеї античних авторів у цій галузі досліджень успадковуються теологічними вченнями середньовіччя. Так, розвиваючи ідею божественної основи, Августин змінює погляди на творчу роль людини у світоустрої. Апелюючи до того, що Бог створив світ і людину за своїм образом і подобою, *за подобою творця*, і наділив свободою волі (вчинку), він каже не тільки про можливість, а і про необхідність творити історію. При цьому новаторство розглядається з відповідною системою обмежень, як от: сфера застосування (переважно громадянсько-політична історія розвитку суспільства), інструменти (дії релігійного і морального порядку), етико-моральні принципи і догмати віри³.

Вивільнення від усіх обмежень відбувається в епоху Відродження, коли вищою формою творчості та новаторської діяльності проголошується мистецтво в широкому сенсі⁴. Внутрішня (стосовно людини) природа останнього спонукає до пошуку причин і закономірностей процесу створення нового як в об'єктивній навколишній дійсності, так і в суб'єктивній площині. Проте більш важливим є формування в суспільстві позитивних нормативних оцінок творчої діяльності в будь-яких її проявах.

Паростки осмислення економічної творчості спостерігаємо у представників Реформації. Засновники протестантства, перекликаючись із схоластами середньовіччя, розглядають успіхи в господарюванні як Божу нагороду за підприємницьку активність, інноваційність і ризик. Відповідно економічне винахідництво проголошується богоугодною справою, а економічна пасивність і утриманство – гріхом, що карається⁵.

В економічну науку проблематику нововведень, уже відмежовану від теми творчості та частково позбавлену філософсько-релігійної підтримки, вводять меркантилісти. Узагальнюючи ідеї та досвід новонародженого капіталізму, ґрунтуючись переважно на відображенні його поверхових форм і концентруючись на варіантах примноження національного багатства, вони під цим кутом зору розглядають і роль *державних політичних новацій*. Так, А.Серра поряд із природними факторами зростання багатства країни називає політику правителя, практичний зміст якої полягає в упровадженні системи різного роду податкових привілеїв, що ініціюють розвиток внутрішнього товарного виробництва і за рахунок посилення товарної експансії сприяють збільшенню вигоди від експортних операцій.

Становлення індустріалізму ініціює народження теорій інновацій у межах класичної політичної економії. Перенесення аналізу у сферу виробництва, поглиблене дослідження внутрішніх закономірностей економічної системи,

³ Сорокин Б.Ф. Философия и психология творчества: Научно-методическое пособие для аспирантов и молодых преподавателей. – <http://phylosophy.allru.net/perv265.html>.

⁴ У тому числі нові технологічні та виробничі рішення, які уможливлювали реалізацію масштабних архітектурних проектів.

⁵ Така релігійно-економічна ідеологія стає одним із факторів промислового підйому і промислового перевороту в Англії, Шотландії, Німеччині, Нідерландах тощо.

об'єктивних законів її функціонування і розвитку дозволяє спочатку класикам, а пізніше К.Марксу визначити нововведення як головну рушійну силу економічного прогресу і закласти теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів. Причини техніко-технологічної творчості пояснюються приватною прибутковоорієнтованою мотивацією і її результат зводиться або до зростання продуктивності праці в матеріальному виробництві взагалі (А.Сміт, К.Маркс) чи в сільському господарстві зокрема (Ф.Кене), або до ресурсозаощадження (Д.Рікардо).

При цьому регулятивний механізм генерування й упровадження виробничих нововведень уже теоретично окреслюється і подається як дворівневий. Основу макросистеми становить ринок і конкурентний природний відбір, що "невидимою рукою" встановлюють жорсткі умови виживання і ззовні підштовхують економічних суб'єктів до інноваційно-інвестиційного варіанта розвитку. На мікрорівні пріоритет віддається об'єктивному фактору – одиничному поділу праці, що змушує робітника концентрувати увагу на виконанні якоїсь спеціалізованої операції і спонукає у прагненні до економії часу відкривати порівняно легші та скоріші способи її виконання.

К.Маркс, спираючись на теоретико-методологічну спадщину класиків, творчо опановуючи її та посилюючи методами матеріалістичної діалектики і принципом історизму, продовжує дослідження технологічної динаміки. Зокрема, він висуває і науково обґрунтовує положення, що матеріальною підставою середньострокового економічного циклу є рух основного капіталу, з оновлення якого, а отже, з активізації інноваційно-інвестиційних процесів починається вихід із чергової економічної кризи. При цьому Маркс інтерпретує нововведення як явище, що розвивається "стрибками" під час кризи і депресії та загальмовує на інших циклічних фазах. Підтвердження можна знайти у його моделі руху сукупного капіталу за простого і розширеного відтворення, що передбачає константність органічної будови капіталу⁶.

Одночасно подається і розширена версія наслідків масових нововведень, які діалектично залучаються до розгляду законів і закономірностей розвитку суспільства. Саме з масовими технологічними вдосконаленнями, що зумовлюють низку взаємопов'язаних змін у продуктивних силах, Маркс пов'язує подальші адекватні зміни в організаційно-економічних і соціально-економічних виробничих відносинах і перехід на вищу формаційну стадію.

У теоретичному світі неокласичної школи, що панувала в економічній теорії впродовж останньої чверті XIX століття, нововведення, на перший погляд, є персоною non grata як головні вороги рівноваги, пошуки якої з огляду на принципи ефективності й оптимальності становлять основний зміст відповідних наукових досліджень. А втім є всі підстави стверджувати про дифузії зазначеної проблематики на мікрорівень, хоч і в опосередкованих формах.

⁶ У подальшому В.Ленін, розвиваючи Марксову модель і обґрунтовуючи тенденцію до зростання відношення між постійним і змінним капіталом, відмовляється від зазначеного припущення. Це дозволяє йому розширити поле наслідків технологічного прогресу за рахунок соціальної сфери і практично спрогнозувати масове структурне безробіття часів Великої депресії.

Ідеться, по-перше, про змінення погляду на формування ринкової вартості товару і на її оцінку раціональним споживачем. Відмова від часових витрат праці (як основного ціноутворюючого фактора) на користь суб'єктивної корисності наближає економічну науку до проблеми визначення вартості інтелектуального й інформаційного продукту, відсутність їх унеможлиблює інноваційну діяльність. По-друге, про поглиблене дослідження поведінки окремих економічних суб'єктів – безпосередніх реалізаторів інноваційно-інвестиційних проєктів, зокрема про обґрунтування багатофакторної мотиваційної функції, алгоритму ухвалення виробничих рішень і принципів оцінки їхніх імовірних довгострокових і короткострокових наслідків.

Підбиваючи проміжні підсумки вищевикладеного, можна узагальнити теоретичну спадщину початкового етапу розвитку теорії інновацій.

По-перше, проблематика нововведень не є безпосереднім предметом дослідження, до неї звертаються за аналізу явищ і процесів більш високого (на погляд дослідників) рівня організації й застосовують адекватні до останніх методи наукового пошуку.

По-друге, якщо на початку інновації асоціюються, переважно, з гуманітарною сферою (історію, культурою, мистецтвом, політикою) і творчими суб'єктивними факторами, то потім сприймаються як інтегральне технологічне явище⁷, що розвивається в часі і просторі за певними об'єктивними закономірностями, підкорюється загальним економічним законам (закону економії часу, закону відповідності рівня розвитку продуктивних сил рівню розвитку виробничих відносин тощо) і залежить виключно від потреб виробництва.

По-третє, змістовно нововведення визначаються через спосіб існування – якісну мінливість. Їхня фактографічна конкретика описується через розгалужені форми прояву, різномасштабні наслідки, відтворювальне і функціональне призначення. Відповідно до цього формується предметний простір подальших досліджень:

По-четверте, економічні наукові дослідження нововведень здійснюються на межі емпірики і теорії, і, як правило, їхнім об'єктом є національні макросистеми. Практичне державне "занурення" на мікрорівень вважається недоцільним і апіорі неефективним, оскільки спричиняє деформацію приватного інтересу і заважає дії конкурентно-ринкового механізму.

Наступний етап розвитку теорії інновацій – *етап становлення* – розпочинається наприкінці XIX століття з її іменної персоніфікації, відколи у працях

⁷ Кожне нововведення являє собою триаду "явище – процес – результат".

культурологів для характеристики одного з наслідків культурного дифузійнізму – процесу перенесення елементів однієї культури в іншу – з'являється порівняно вузьке за змістом поняття "інновація". Воно позаекономічне й ототожнюється не з новоствореннями, а лише з копіюванням іншого досвіду, традицій і моделей поведінки⁸.

До економічної теорії та практики термін "інновація" потрапляє з "легкої руки" Й.Шумпетера. Для пояснення механізму підприємницьких циклів австрійський науковець синонімічно використовує поняття "нововведення" та "інновація", визначаючи останні як "нову функцію виробництва" і пропонуючи їхню диференціацію за об'єктами втілення⁹. Значним кроком уперед стає також вихід на конкретні практичні рекомендації суб'єктам господарювання щодо принципів інноваційної поведінки і розкриття Й.Шумпетером системної природи інновацій, їхнього статико-динамічного дуалізму.

Так, з одного боку, *інновації як статичне явище* – це конкретний результат діяльності мікрорівня, кінцевий етап науково-виробничого циклу. Його виробниче впровадження призводить до зміни одного чи кількох продуктивно-технологічних параметрів і, зважаючи на відому субститутність і комплементарність факторів виробництва, стає каталізатором похідних (індукованих) нововведень. А з іншого – *інновації є безперервним циклічним процесом*, що періодично запускає механізм "творчого руйнування" наявної економічної дійсності. Послідовне продовження суджень на цю тему логічно виводить на необхідність *системного погляду* на інновації й прокладає "місток" між інноваційною діяльністю мікро- і макрорівнів.

На останній інноваційну проблематику повертає М.Кондратьєв. Його теорія "довгих хвиль" як базових передумов передбачає *нововведення різного ступеня глибини і новизни*, що ініціюють відхилення різних порядків від початкового рівноважного стану економічної системи. Доповнення класифікаційного ряду Шумпетера означало відмову від об'єктної монокритеріальності й відкрило перспективи для дослідження інновацій як явища із складною неоднорідною структурою і певною ієрархією часових наслідків. Окрім цього, М.Кондратьєв ув'язує "довгі хвилі" з радикальними змінами в інших сферах суспільного життя: "...і війни, і соціальні потрясіння залучаються до ритмічного процесу розвитку великих циклів і стають не вихідними силами цього розвитку, а формою його прояву"¹⁰. Тим самим він зміцнює закладений Марксом фундамент дослідження інновацій як явища/процесу, зона впливу якого не обмежується економікою. На жаль, цей теоретичний спадок залишається майже не затребуваним наукою індустріального суспільства.

До кінця ХХ століття змістовне наповнення терміна "інновація" зазнає подальших змін, проходячи шлях від базової дефініції "нова функція виробни-

⁸ На це вказує сама семантична конструкція терміна "інновація" в англійській мові – мові, якою вона вперше була використана: новація (від. лат. novatio – оновлення) + in- (частка *заперечення*).

⁹ Нові блага, нові методи виробництва, опанування нових ринків збуту, отримання нових джерел сировини або напівфабрикатів, проведення відповідної реорганізації.

¹⁰ Кондратьєв Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. – М., 2002. – С. 383.

цтва" Шумпетера до більш узагальнюючої – "перетворення потенційного НТП на реальний із комерційним упровадженням нової продукції, нової технології чи нових засобів виробництва" (1950–1980) і, нарешті, до універсально-міждисциплінарного – "сукупність прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають у часі та просторі" (1990 роки). Якісний стрибок у розвитку теорії інновацій наприкінці ХХ століття корелює з опануванням і поширенням п'ятого технологічного укладу, *хвилею взаємопов'язаних епохальних і базисних інновацій в усіх сферах суспільного буття* в період становлення постіндустріалізму.

Водночас констатуємо, що кожен із дослідників залежно від об'єкта і предмета наукового дослідження, а найголовніше, від його кінцевої мети виробляє свій "кут зору" на сутність і зміст інновацій, на їхнє місце і роль в економічній системі. Такий плюралізм виростає на основі складності та багатогранності цього економічного феномена і відбиває плідну сучасну інноваційну практику. Це призводить до існування понад сотні різних визначень і тлумачень, що здебільшого є теоретичним відбитком інновацій через призму особливого й одиничного (конкретних форм прояву).

Наявні напрями інноваційних досліджень і вбудовані в них дефініції умовно можна об'єднати в чотири найбільш репрезентабельні групи, зародки яких були сформовані ще на прапетаті, й одну змішану. Така структуризація накопиченого матеріалу ґрунтується на виокремленні основних предметних галузей і відповідних змістовних блоків сучасної теорії інновацій. А її умовність витікає з неможливості чіткого розмежування останніх, бо сам факт існування спільного об'єкта дослідження априорі передбачає не лише локальні "точки дотику", а й певне взаємопроникнення. При цьому не тільки в горизонтальній площині. У проекції на вісь "емпірика ↔ теорія ↔ практика" спостерігається ще більше розмивання знань за рівнями наукового пізнання.

У першій групі, яку умовно назвемо *об'єктною*, подано переважно конкретно-прикладні дослідження. У них, зокрема, відбуваються пошуки відповіді на запитання, яку подію об'єктивної дійсності можна охарактеризувати як інновацію (нововведення). Як наслідок домінує уява про неї як про *кінцевий результат (останній етап)* діяльності щодо генерації та виробничого використання нововведень, на якому інноваційний процес (динаміка) закономірно перероджується на відносно статичне *явище з конкретною формою матеріалізації і певними атрибутами*, як от: науково-технічна новизна як результат творчої діяльності, практична втіленість, комерційна сприйнятливість ринком (О.Молчанова, С.Ильєнкова, В.Мединський, Б.Твісс).

Обґрунтування і констатація зазначеної відносно статичності несе важливе практичне навантаження. Саме вона дозволяє проведення серії "моментальних знімків" економічної системи і виявлення її інноваційних структурних зрізів. Це підкріплюється відповідною класифікацією нововведень (за об'єктами і суб'єктами, за джерелом фінансування, за сферами діяльності тощо), яка закладається в основу системи статичного обліку, і дозволяє надати "портретну" характеристику інноваційним процесам, а також відстежити їх кількісну динаміку в часі.

Друга, *процесна*, група досліджень підходить до інновацій як до відносно автономного мікро- або макропроцесу з чітко окресленими етапами¹¹, внаслідок чого у визначеннях підкреслюється їх *динамічний характер і факт розвитку в часі* (Н.Іванова, Я.Кук, Т.Майерс, Д.Тідд, К.Фрімен). Зазначений ракурс, орієнтований на докладний розгляд "технології нововведень", дозволяє виявити її проблеми і "вузькі місця", дослідити ефективні форми організації інноваційної діяльності¹², визначити напрями вдосконалення відносин кооперації та координації між учасниками технологічного ланцюга, мотивацію і функціональні ролі останніх тощо.

Акцентуємо увагу на тому, що в межах цього напрямку також формується імпульс для повернення теорії інновацій у міждисциплінарне гуманітарне середовище. Об'єктивний поділ праці на стадіях інноваційного процесу, насамперед домінування творчої компоненти на його початкових етапах спонукає до залучення у гносеологію інновацій розгляду закономірностей і механізмів творчої діяльності людини. Логічно, що пошуки останніх слід проводити у відповідному теоретичному підґрунті – у психології та філософії пізнання. Науковцям це ускладнить завдання, бо значно посилить суб'єктивну складову предмета дослідження і залучить до нього певний елемент ірраціональності, пов'язаний із особливостями творчого процесу. Наступний крок, що має бути зроблений, – унесення відповідних новацій у методологію інновацій.

У побутовій свідомості логічно-раціональне асоціюється з логікою одного типу – однозначною і несуперечливою класичною логікою. Але вона – лише частковий випадок логіки взагалі. У ХХ столітті з'явилися її нові варіанти, пов'язані саме з багатозначним, невизначеним і суперечливим. А це – характерні риси ірраціональності взагалі та творчості зокрема¹³. Враховуючи, що лоном для розвитку і застосування неklasичної логіки в наш час стала *синергетика* як теорія нелінійного розвитку відкритих складноорганізованих систем, від неї слід очікувати посилення методологічної бази теорії інновацій і теорії економічної творчості.

Додатково в інноваційну проблематику привносяться *моменти ймовірності* (Г.Роседжер, Ю.Бажал) і *рекуренції* (С.Переслегін). Зокрема, ймовірність Ю.Бажал пояснює піонерною природою технологічних змін: на всіх етапах відбувається пошук. Тому не можна передбачити, які саме дослідження дадуть нові знання, які знання у вигляді винаходу знайдуть промислове застосування і чи матиме це комерційний успіх¹⁴. Це простір біфуркаційних ситуацій, що можуть мати місце, а можуть і не мати.

Рекуренція виходить із *генетичної спадковості* інновацій: кожне наступне нововведення має виходити з контексту дійсності. Лише тоді воно може

¹¹ На мікрорівні виокремлюють такі етапи: дослідження, проектування, розроблення, виробниче впровадження, виведення на ринок; на макрорівні – впровадження, дифузія, рутинізація або інвенція, імітація, адаптація.

¹² Яскравим прикладом може слугувати концепція національних інноваційних систем К.Фрімена, виробничо-технологічних кластерів М.Портера тощо.

¹³ Кобляков А. О единой модели, задающей творчество в самом широком его понимании // Устойчивое развитие. Наука и практика. – № 2. – 2003. – С. 24.

¹⁴ Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін. – К., 1996. – С. 42.

бути реалізоване *de facto*, спираючись на наявні знання, ресурси і технологічні можливості, що, своєю чергою, визначаються інноваціями минулого. Отже, на теоретичному рівні формується тріада атрибутів інновацій як процесу (*спадковість, мінливість і конкурентно-ринковий відбір*) і закладаються передумови для залучення до методології принципів еволюціонізму (В.Маєвський, В.Макаров, Р.Нельсон, С.Уінтер).

Третя, *результативна*, група досліджень трактує інновації через призму цільової орієнтації і вбачає в них *інструмент або механізм досягнення певної мети чи розв'язання конкретної проблеми* (безвідносно до рівня, на якому ці проблеми виникають). Відповідно визначення будується як логічна конструкція з однібічним зв'язком ("причина → наслідок", "інструмент → зовнішня ціль"), як от: "інновації → керований розвиток, цілеспрямовані зміни" (Й.Пригожин); "інновації → конкурентоспроможність" (М.Портер), "інновації → глобальна рента" (Г.Хемел, К.Прахалад); "інновації → інтелектуальне задоволення" (Дж.Сорос) тощо. Додамо, в межах цієї групи виокремлюється понятійний ряд, у якому для характеристики цільових настанов інноваційної діяльності використовується позитивна динаміка таких критеріальних показників, як результативність, ефективність і економічність виробництва.

Практична цінність такого результативного підходу беззаперечна: в його межах створюється плідне методологічне підґрунтя для оцінки ефективності інноваційної діяльності як на теренах національної економіки (національної інноваційної системи), так і окремого підприємства, галузі, сектора, регіону тощо.

Четверта, *відтворювально-функціональна*, група превалює у фундаментальних економічних дослідженнях. Її характерною ознакою є певне уникнення від чітких визначень категорії "інновації" й оперування нею без додаткових уточнень. Пояснення, на мою думку, дуже просте: автори передбачають априорне розуміння її сутності та змісту фахівцями-науковцями. Така відмова від виконання "прямих службових обов'язків" обертається для *теорії інновацій як частки фундаментальної економічної науки* визнаною підміною понять. А ми спостерігаємо, як зміст поступається формі, а сутність – конкретним проявам.

І взагалі, слід визнати, що на сучасні фундаментальні економічні розробки, в яких інновації були б *безпосереднім предметом дослідження*, натрапляємо вкрай рідко. Їх (інновації) розглядають переважно як невід'ємну *внутрішню складову і дестабілізатор* конкретних явищ і процесів макро- та мегарівнів. Зокрема, сучасна теорія економічного розвитку відводить інноваціям роль атрибута нової економіки незалежно від того, який епітет використовують як її критеріальну ознаку (постіндустріальна, інтелектуально-інформаційна, віртуальна, економіка знань тощо), і їх аналіз здійснюється в контексті глобальних тенденцій розвитку людства. Особливе місце в указаних дослідженнях посідає футуристичне прогнозування і моделювання альтернативних сценаріїв інноваційного розвитку планети загалом (Римський клуб), окремих інтеграційних об'єднань і конкретних національних економік¹⁵.

¹⁵ Див., напр.: Яковец Ю., Кузык Б., Кушлин В. Прогноз инновационного развития России на период до 2050 г. с учетом мировых тенденций // Инновации. – № 1. – 2005. – С. 45–68.

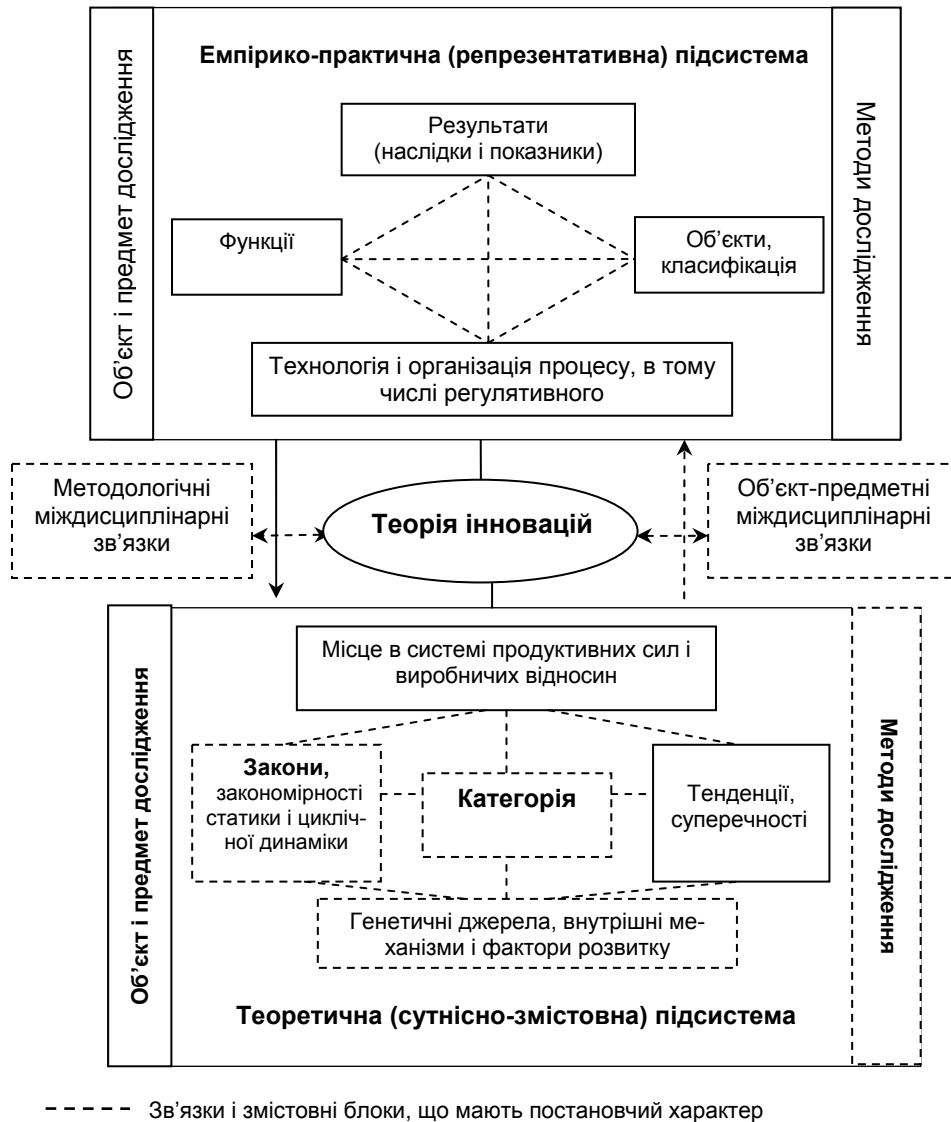
Макроасpekt інновацій інтегрований у теорії розширеного суспільного відтворення (Л.Абалкін, М.Герасимчук, М.Єрмошенко), циклічності (Я. Ван Дайн, Г.Менш, С.Меншиков, Ю.Яковець), економічного зростання (Е.Денісон, І.Лукін, П.Ромер, Р.Солоу, П.Ховіт), структурних зрушень (В.Геєць, Б.Кваснюк, Х.Удзава, Е.Шешинські). На стику мега- і макрорівнів виникає і розвивається теорія технологічних систем (Д.Львов, Ю.Бажал, С.Глазьєв). При цьому класифікації нововведень, орієнтовані переважно на макроформи і макронаслідки інноваційних процесів, вибудовуються відповідно до безпосереднього об'єкта і предмета досліджень, як от: за значенням у відтворювальному процесі, за технологічними наслідками, за джерелом появи тощо.

До найвагоміших здобутків слід також віднести: а) позиціювання інновацій у системі економічних категорій і загальних фундаментальних законів та інновацій як об'єктивного явища в системі продуктивних сил і виробничих відносин, що є безперечним досягненням радянської політекономічної науки; б) розкриття об'єктивних закономірностей, тенденцій і суперечностей становлення феномена інновацій у часі; в) обґрунтування їх функціональної вбудованості в глобальні та макромеханізми розвитку; г) виявлення різноплановості та ієрархічності наслідків інноваційної діяльності за рівнями соціально-еколого-економічної системи тощо.

Що ж стосується внеску зазначених розробок у формування теорії інновацій як відносно самодостатньої цілісності, то вони є "відповідальними" за функціональний блок: саме розгляд інновацій у контексті надає можливості обґрунтувати доцільність їхнього існування і конкретизувати призначення.

П'ята, *змішана*, група найбільш повно подана в дослідженнях регулятивної спрямованості і відзначається певним сполученням попередньо розглянутих підходів. Справді, необхідність визначитися з питаннями: на що будуть спрямовані дії суб'єкта регулювання (об'єкт), заради чого (результат) і як саме (процес, механізм), апріорі передбачає синтез відносно самостійних змістовних блоків. У системі знань про конкретику інновацій вона відіграє певну інтеграційну роль і є інструментом реалізації практичної функції економічної теорії.

Підбиття підсумків дозволяє стверджувати, що *економічна теорія інновацій як несуперечлива система узагальненого наукового знання з відповідною системою категорій, принципів і законів* перебуває на етапі становлення. Більш розробленою і наближеною до завершення на цей момент є її складова, що забезпечує "вихід" на економічну практику і репрезентує конкретику й емпірику інновацій. Про це свідчить, з одного боку, сформована методологічна база, в якій превалюють системно-структурний і функціональний аналіз, оптимізаційне економіко-математичне моделювання й експертні методи, а з іншого – наявний спектр досліджень, що є змістовно комплементарними і не конфліктуючими між собою. Хоча й у них залишаються певні "сірі плями", пов'язані, насамперед, із ґрунтовним аналізом природи і характеру взаємозв'язків між такими структурними блоками, як "об'єкти", "технологія й організаційні форми інноваційного процесу", "функції", "результати, наслідки і показники" (рисунок).

----- Зв'язки і змістовні блоки, що мають постановчий характер

Рисунок. Змістовні блоки сучасної теорії інновацій та їх взаємозв'язки

Указаний стан речей відповідає логіці наукового пізнання: на етапі становлення теорії темпи накопичення конкретних даних випереджають темпи їх осмислення і категоріальної інтерпретації. Ця обставина, зокрема, визначає основний вектор руху потоку даних: від репрезентативної емпірико-практичної підсистеми до її змістовного ядра і пояснює, чому формування сутнісно-змістовної складової – фундаменту будь-якої теорії – йде повільніше. Як і зумовлена об'єктивними причинами порівняно більша кількість гносеологічних "прогалин". Останніх, щонайменше, п'ять:

а) конкретизація самого предмета дослідження і визначення його координат відносно предмета економічної теорії як теорії однорівневої з ним (з точки зору глибини осягнення реальності). А в перспективі – становлення інноваційної парадигми суспільства майбутнього;

б) ефективна методологія, адекватна сучасній онтології об'єкта дослідження. Можна спрогнозувати, що це буде певний, досить складний комплементарний синтез еволюціонізму, синергетики і теорії систем;

в) *відсутність визначення інновацій як категорії фундаментальної економічної науки, що відбиває найістотніші зв'язки і відносини в реальній дійсності.* Слід визнати, що аналіз уже наявних дефініцій із метою виявлення у них спільного моменту, який міг би бути квінтесенцією інновацій, є гносеологічно неперспективним. Причина – їх відносна поверховість, що не дозволяє відобразити глибинну діяльнісно-творчу сутність інноваційного феномена;

г) закони, що пояснюють внутрішню логіку інноваційних процесів і причинно-наслідкові механізми їх включення в сучасну економічну систему (неоекономіку);

г') плідні, сталі зворотні міждисциплінарні зв'язки об'єкт-предметого і методологічного характеру.

Саме вони задаватимуть вектор подальшої фундаменталізації економічної теорії інновацій на засадах сучасної методології.